

A CHIUI – COMENTARII ETNOLINGVISTICE

MARA IULIANA MANTA

1. Ipoteza de la care pornim are în vedere faptul că varietatea termenilor referitori la „acțiunea de a chiui” corespunde unui ritual complex, cu reguli bine stabilite, după care se desfășoară nunta tradițională. Ca ceremonial de trecere, desfășurarea obiceiurilor legate de căsătorie cuprinde trei etape principale: logodna, nunta și momentele de după nuntă și, în unele locuri, răstimpul până la nașterea primului copil (Pop 1999: 158). Aceste acte îmbracă forme rituale, ceremoniale și se concretizează într-o serie de manifestări folclorice, precum orații, urări, strigături, cântece de jale și de bucurie, dansuri etc. (idem: 157). Deși este unitar în structura lui, acest obicei complex se manifestă variat în diferite zone, prin succesiunea secvențelor ori prin prezența sau absența unor elemente.

2. Termenii de care ne ocupăm sunt excerptați din atlasele lingvistice regionale, ca răspunsuri la întrebarea (formulată indirect) din chestionarul NALR.: „Când la nuntă (la horă, la joc etc.), cineva face așa (IMIT.), ce zici că face?”.

2.1. După criteriul frecvenței, primul răspuns este *a chiui* (257 de localități). Lexemul cunoaște variante morfologice: *Ō-u ẽ/ Ōiu ẽște* (235, respectiv, 22 de localități), care formează arii lingvistice în toate regiunile, mai ales în Muntenia, Dobrogea și Oltenia. Urmează verbul *a chioti* (înregistrat în 124 de localități) cu variantele morfologice *Ōote / Ōotẽște* și varianta fonetică *Ōi@ũÊe*, cu formă nesuffixată (corespunzătoare verbului *chiota*, înregistrat în DA); verbul formează 54 de expresii: *dă Ōot*, *dă cu Ōot*, *făce Ōi@ot*, *Ōote dă Ōiot*, în componența cărora intră nuclee verbale cu valoare performativă *a da*, *a face* sau structuri cu valoare de superlativ, de tip poliptoton (*Ōote dă Ōiot*). Verbul *a chiui* „a striga, a răcni, a chema în gura mare, a striga de bucurie, a spune o chiuitură” este derivat de la interjecția *chiiu*, creație spontană, care exprimă bucuria și entuziasmul; ovație (DER). *Chioti* este derivat de la *chiot* (după DER, *chiot* (s.n) este derivat de la verb, cu sufixul *-ot* ca *zgomot*, *chicot*; după DA, substantivul este derivat din onomatopeea *chiiu*, cu sufixul *-ot*); dialectal, verbul apare în forma *cioti*, rar *chiota*, *chihoti* (cu pronunțarea dialectală *cihoti*).

Pentru *a chiui*, variantele fonetice *Êũ ẽ/ Êũ ẽște* (27 de localități) și *Ê-@ũ ẽ/ Ê@ũ ẽsc* (11 localități) formează arie lingvistică în Transilvania.

FD, XXXIII, București, 2014, p. 81–86

În Muntenia și Dobrogea, *chiuitul* este perceput ca o activitate a performerului¹ masculin, care intervine în momentele bine stabilite din scenariul nunții (chematul la nuntă, plecarea alaiului la casa miresei, primirea miresei, masa mare); nerespectarea acestor acte ritualice și pierderea semnificațiilor simbolice este marcată prin suprapunerea funcțiilor performerilor masculini cu cei feminini (femeile aveau acest rol doar la gătitul miresei): „acu *Ō-u ě* și femeile, nu numa bărbații”. (ALRR–Munt. și Dobr. II, h. 159, punctul 886). Aceeași distincție apare și în Oltenia, marcându-se și diferența de sonoritate: „*Ōiote* flăcăii: i-ha-ha, iar fetele *hurcăză*: i-hu-hu” (NALR–Olt. II, h. 179, punctul 953); în plus, apare o altă diferență, dată de statutul social: „fetele *Ōioteșc*, femeile *dau* mai mult *Ō-or*” (idem: 957). În Transilvania, unde ceremonialul de nuntă păstrează forma complexă, funcțiile sunt delimitate: „*Ōiu ěsc* femeile la nuntă când închină cu sticla” (ALRR–Trans. II, h. 274, punctul 321), așadar în momente bine marcate², iar bărbații *horésc* (idem: 259, 271) și flăcăii *str-gă* (idem: 343), *strigatul* desemnând actul performării prin cuvinte (orații și strigături). Aceste secvențe în care intervin doar performerii masculini sunt: chematul la nuntă, conăcăriă, petrecerea tinerilor la cununie și horele.

2.2. Verbul *a ura* formează arie lingvistică în Banat (93 de localități), cu variantele morfologice *uréște* și *úriză* și una fonetică *húreză* (cf. DLR, verbul are următoarele forme regionale: *ur-*, *urĂ urezá*, *hurezá*, *aurá*); la nivel dialectal, verbul desemnează „acțiunea de a rosti, de a recita o orație la nuntă” (ex. *a ureza*, *urezând*); tot regional, în forma *ureza*, înseamnă „a face cuiva reproșuri”; etimologic, prima formă verbală este din lat. *orare*, iar *ureza* este refăcută după prezent indicativ (cf. DLR, s.v. *a ura*; Mărgărit 2007: 259, 262).

Sensurile din DER ale verbului susțin funcția simbolică a actului ritualic: 1° „a cuvânta, a vorbi în public pentru a emoționa, a convinge sau pentru a binecuvânta”; 2° „a face urări de fericire, a binecuvânta, a felicita”. În plus, sensul lui *ureza*, mai sus menționat, poate fi asociat cu obiceiul strigatului din ritualul nunții, prin care sunt satirizate abaterile de la normele comunității.

Folosit pentru a marca îndatoririle stegarului³, așa cum atestă comentariul hărții 196 (ALRR–Ban. II), „*úriză* stăgișu (steagul) și oamenii și muierili”, verbul dezvoltă sensuri derivate, referitoare la mai multe momente al nunții în care se fac orații, urări și strigături (în timpul „danțului”, la uncrop, la masă, colcerul trebuie

¹ Performerul este reprezentat de transmitătorul mesajului, având o funcție activă, ce urmărește provocarea unui efect asupra beneficiarului : stegarul, nașul, tatăl miresei, vornicul, flăcăii din alaiul mirelei etc. (cf. Pop și Ruxăndoiu 1976: 110).

² „Vătăjițele”, „vornicițele” sau chemătoarele sunt femeile care în ziua uncropului îndeplinesc mai multe funcții: „la fiecare casă unde se duc să invite, fac o mulțime de glume, joacă pe drum și în ogrăzile celor care sunt invitați, chiuie și cântă fel de fel de hore satirice”. (Marian 1995:169).

³ „Din cuvintele din urmă ale lui G. Trăilă [d. stegarul din Ungaria, care are datoria de a ureza la conducturile nuntei], deducem că stegarii sau stegiștii la românii din Transilvania și Ungaria în ceea ce privește *a ureza*, adică a ura, ocupă postul colceriului la românii din Bucovina” (idem: 165).

să-i înveselească pe oaspeți cu glume și cântece satirice; acest obicei poate fi performat și de către flăcăii care iau parte la horă, numai după ce conducătorul dansului rostește orația și scoate la horă pe mireasă și pe druștele ei). Pe lângă rolul de a înveseli oaspeții, cântecele satirice sau strigăturile sunt o formă de protest al colectivității împotriva celor care se abat de la rânduiala tradițională, mai ales în ceea ce privește căsniciile și viața morală a tinerelor fete. Reproducem, pentru exemplificare, câteva dintre strigăturile înregistrate în Banat (literalizate): „Cui nu-i place cinăra./ rupă-i dracu inima”; „Asta-i nana de la Brebu/ Care scutură opriegu”; „Frunză verde de bujor,/nici la toamnă nu mă-nsor” (ALLR–Ban. II, h. 196, punctele 51, 54).

2.3. În Crișana, Maramureș și Transilvania formează arie lingvistică verbul *a striga* (57 de localități); foarte sugestive sunt expresiile care accentuează valoarea ritualică prin parigmenon (*str-gă strigături și str-gă la strigături*), cele care marchează momentul din ceremonialul nupțial (*str-gă de joc, str-gă-n joc, strigă hórile*) și cele care pun în evidență valoarea satirică a strigatului⁴ (*str-gă minĚ/â*). Deși are o frecvență redusă, în Muntenia și Dobrogea verbul exprimă totalitatea formelor de manifestare folclorică (chiuituri, orații, strigături) executate de alai (care merge să ia mireasa și apoi se întoarce la casa mirelui): „când merg pe stradă *str-gă*” (ALRR–Munt. și Dobr. II, h. 159, 880).

Frecvența acestui lexem poate fi explicată și prin obiceiul de a face cunoscută comunității logodirea tinerilor. După ce tinerii încredințați și părinții acestora s-au înțeles, merg la biserică și îl roagă pe preot să înștiințeze că s-au încredințat. *Strigările* sau *vestirile* (în Bucovina), *mărturisirile* (pe lângă cei doi termeni) în Transilvania, *strigările* (în Sălaj și în zona Șomcutei-Mari) se strigă în biserică în trei duminici sau sărbători consecutive. Preotul *strigă vestirile* sau *mărturisește* (cf. Marian 1995: 149).

2.4. Asocierea cu ceremonialul nunții a verbului *descântă* (identificat în 31 de localități din Crișana și Maramureș) nu surprinde⁵, pentru că etimologia cuvântului trimite la gesturi și rostiri cu valoare magică (cf. DER, s.v. *descântă* „a face farmece, a înșira formule magice; a seduce cu vorbe, a ademeni”; lat **dĭscantāre* (Pușcariu 508; Candrea-Dens. 356; Tiktin, Candrea). Semnificația regională a verbului, aceea de „a rosti strigături în timpul dansului popular; a chiui; a spune glume în locul orației de nuntă” apare prin Banat și Transilvania (cf. DA, s.v. *a descânta*): „după ce *a descântat*, adică *a zis o strigare*” (NALR–Cr. II, h. 281, punctul 146).

⁴ Folcloriștii remarcă umorul ca element esențial al orației, mai ales în momentele în care sunt permise improvizații (cf. Pop 1999: 163)

⁵ Manifestările ocazionate de nuntă conțin vagi reflexe ale gândirii de sorginte mitică, ce își au rosturile lor multiple, însă motivațiile magice străvechi s-au dizolvat, ca urmare a estompării rigorilor rituale (cf. Rotaru 2011: 2).

Ca ritual de trecere, nunta conține câteva momente esențiale care marchează, prin *strigături* performate de femei, separarea (tinerei de familie), unirea (ceremonialul religios) și integrarea (primirea în familia tânărului): „fetele *descântă*” (idem: punctul 171). În alte momente, cum ar fi cel al horei, performarea este datorată bărbaților: „muierile *uiéște u-iu-iu*, bărbații *descântă*” (idem: punctul 114).

2.5. Verbul de origine onomatopeică *a ui* apare în varianta fonetică *i^{au} ăște* (cu „înmugurirea” silabei) în 25 de localități din Crișana și Maramureș. Sensul dialectal al verbului se referă la „acțiunea de a rosti strigături la nuntă”, semantism întărit de construcția repetitivă *iuiéști iuituri* (idem., punctul 189). Verbul este format de la interjecția (pop.) *ui*, strigăt adesea repetat care însoțește sau prin care se introduc chiuiturile (cf. DLR, s.v. *ui*). Textele folclorice atestă inițierea orațiilor prin această interjecție, în momente foarte importante din ritualul nunții, ritul de prag și cel de integrare-primire a miresei de către soacră și aducerea zestrei⁶.

2.6. Înrudit semantic și etimologic cu *a ui*, verbul *a ziu* (*zi*, imperativul lui *a zice*, și sufixul *-ui* – DLR, s.v.) formează arie lingvistică doar în Crișana, cu varianta fonetică *zi^{au} ăște* (identificat în 18 localități). Sensul regional din DLR (s.v. *a ziu*) este „a cânta cu strigături” (ind. prez. *ziu-esc*), așadar marcând momentele în care se rostesc orații sau strigături menite să înveselească oaspeții. În materialul dialectal analizat, nu se face distincția dintre performerii feminini sau masculini în ceea ce privește această acțiune.

2.7. Deși au o răspândire redusă, verbele *a hui* și *a huhura* au fost reținute în analiza noastră pentru expresivitatea lor. De origine onomatopeică, primul verb reprezintă, conform DA (s.v. *a hui*), forma populară a lui *vu-*, sinonim cu *u-*. Exprimă, așadar, chiuitul de bucurie de la nunți.

Dacă analizăm și sensul învechit al verbului (din Moldova și Transilvania), acela de „a ocări, a certa, a cicăli, a huidui pe cineva”, atunci îl asociem strigăturilor din ritualul de nuntă cu rol de a satiriza, ca și *a ur* și *a striga*. În atlas, apare în 7 localități din Crișana și o localitate din Transilvania, cu variantele morfologice *hu ăște/ hu ũ ăște* (*a hu-* și *a huiui*).

A huhura „a striga de bucurie, a da chiote, a chioti, a hăuli”, DA, s.v. *a huhura*, apare în 4 puncte din Oltenia și într-un punct din Muntenia, cu două variante morfologice (*huhurăză/huhură*). Valoarea negativă a verbului este marcată în comentariul din harta 179 NALR–Olt. II, punctul 943: „*huhurăză*: uhu-hu muma pădurii!”.

2.8. Verbul *a țipuri*, înregistrat în DLR prin Transilvania și Maramureș, apare în corpusul nostru în forma fonetică *a țipuri*, cu două variante morfologice *țipurésc/țipuré* în 4 localități din Crișana. Sensul din dicționar marchează momentul în care este performată strigătura de nuntă: „a rosti strigături (în timpul executării unui dans popular); a chiui (la joc)”. La nivelul graiului, verbul este

⁶ „*U, iu, iu* și bine-mi pare/ C-ați adus voinică floare” strigă soacra mare; „*U, iu, iu* și na, na, na” spun vorniceii care primesc zestrea (cf. Marian 1995: 447–449).

asociat rostirii orațiilor, dar nu numai în timpul dansului/horei de nuntă: „*șîpurésc* când spun strigături” (NALR–Cr. II, h. 281, punctul 220). În plus, se face o diferență de sonoritate (ALRR–Trans. II, h. 274, punctul 227 „*șîpurésc* când chiuiie subțire, ca oșenii”) și/sau de arie geografică (NALR–Cr. II, h. 281, punctul 212 „oșenii *șîpure*”).

3. Umorel, caracterul caricatural al anumitor orații sau strigături din ritualul nunții sunt exprimate și prin alte expresii, cu răspândire limitată, dar care marchează explicit acest aspect: *sp /ne minÉ/â/ ~ în joc* (după modelul *strigă strigături* și *strigă în/de joc*) în 4 puncte din Transilvania; *fáĚ haz, fac házur–dă joc* – în 2 puncte, și *fac gălăĬ ě* într-un punct din Muntenia; *da^o goánă* un punct din Oltenia.

4. CONCLUZII

Lexemele dialectale analizate, cu variantele lor fonetice și morfologice, exprimă simbolic și expresiv momentele din ritualul nunții și rolurile pe care cei din comunitate le îndeplinesc. Elementele lexicale trădează, pe de o parte, percepția mitică și ritualică asupra acestui rit de trecere (orațiile aproape imuabile și performarea lor de către anumite persoane), dar și, pe de altă parte, o percepție funcțională, pragmatică (strigăturile satirice și glumele, performate și de participanții la nuntă, fără rol simbolic). Bogăția materialului dialectal arată importanța acestui eveniment în viața comunității, cu toată varietatea diacronică și sincronică și cu toate elementele eterogene care îl compun.

SIGLE

ALRR–Ban. II	= <i>Noul Atlas lingvistic român pe regiuni. Banat (NALR. Banat)</i> , vol. II, sub conducerea lui Petru Neiescu, de Eugen Beltechî, Ioan Faiciuc, Nicolae Mocanu, [București], Editura Academiei Române, 1997.
ALRR–Mar. I	= <i>Atlasul lingvistic român pe regiuni. Maramureș (ALRR. Maramureș)</i> , vol I, de Petru Neiescu, Grigore Rusu, Ionel Stan, București, Editura Academiei, 1969.
ALRR–Munt. și Dobr. II	= <i>Noul Atlas lingvistic român pe regiuni. Muntenia și Dobrogea (NALR–Munt. și Dobr.)</i> vol. II, de Teofil Teaha, Mihai Conțiu, Ion Ionică, Paul Lăzărescu, Bogdan Marinescu, Valeriu Rusu, Nicolae Saramandu, Magdalena Vulpe, București, Editura Academiei Române, 1996.
ALRR–Trans. II	= <i>Atlasul lingvistic român pe regiuni. Transilvania (ALRR–Transilvania)</i> , de Grigore Rusu, Viorel Bidian, Dumitru Loșonți, București, Editura Academiei Române, 1997.
DA	= Academia Română, <i>Dicționarul limbii române (A–Lojniță)</i> , sub conducerea lui Sextil Pușcariu, București, Librăriile Socec & Comp. și C. Sfetea; Imprimeria Națională „Universul”, 1913–1948.

- DER = *Dicționarul etimologic al limbii române (DER)*, de Alexandru Ciorănescu, București, Editura Saeculum, 2007.
- DLR = Academia Română, *Dicționarul limbii române (DLR)*, serie nouă, redactori responsabili: acad. Iorgu Iordan, acad. Alexandru Graur, acad. Ion Coteanu, acad. Marius Sala, acad. Gheorghe Mihăilă, București, Editura Academiei Române, 1965–2010.
- NALR–Cr. II = *Noul Atlas lingvistic român. Crișana (NALR–Crișana)*, vol II, de Ionel Stan, Dorin Urișescu, București, Editura Academiei Române, 2003.
- NALR–Olt. II = *Noul Atlas lingvistic român pe regiuni. Oltenia (NALR– Olt.)*, vol. II, întocmit sub conducerea lui Boris Cazacu, de Teofil Teaha, Ion Ionică și Valeriu Rusu, București, Editura Academiei Române, 1970.

BIBLIOGRAFIE

- Marian 1995 – Simion Florea Marian, *Nașterea la români. Studiu etnografic*; ediție critică de Teofil Teaha, București.
- Pop 1999 – Mihai Pop, *Obiceiuri tradiționale românești*, București.
- Mărgărit 2007 – Iulia Mărgărit, *Identitatea unui formant, -ăza, -eza*, în „Limba română”, LVI, nr. 3, p. 254–264.
- Pop, Ruxăndoiu 1976 – Mihai Pop, Pavel Ruxăndoiu, *Folclor literar românesc*, București.
- Rotaru 2011 – Mihaela Rotaru, *Riturile de trecere în zona etnografico-folclorică Sălaj*, rezumatul tezei de doctorat, Cluj-Napoca.

«POUSSER DES CRIS DE JOIE» – COMMENTAIRES ETHNOLINGUISTIQUES

RESUMÉ

Les éléments lexicaux dialectaux analysés reflètent une conception mythique et en même temps pragmatique sur le mariage traditionnel. La variété de termes faisant référence à «l'action de pousser des cris (de joie)» correspond à un rituel complexe des règles immuables. Ainsi, les discours de mariage expriment l'importance de mariage pour la communauté.

Institutul de Lingvistică
„Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”
al Academiei Române